

10. A hangkapcsolódási szabályosságok típusai és a helyesírás összefüggése

A magyar nyelvben a hangok a beszédben hatnak egymásra a könnyebb kiejtés érdekében, ezt nevezzük hangtörvényeknek. A magánhangzók esetében a legfontosabb a **hangrend**, amely szerint a szavaink vagy csak magas, vagy csak mély hangrendűek, illetve a toldalékok is eszerint **illeszkednek** a szótőhöz. Két magánhangzó találkozásakor felléphet a **hiátus**, amit szóban gyakran egy ejtéskönnyítő [j] hanggal töltünk ki, de ezt írásban nem jelöljük.

A mássalhangzótörvényeknél a helyesírás két elve érvényesül: a **szóelemző írásmód** (amikor a szótövet eredeti alakjában írjuk le) és a **kiejtés szerinti írásmód** (amikor a változást írásban is jelöljük). A **hasonulás** lehet részleges, amikor csak a zöngésség vagy a képzés helye változik (például színpad [szímpad]), ezt írásban sosem jelöljük. A **teljes hasonulás**nál az egyik hang teljesen azonossá válik a másikkal; ez lehet **írásban jelölt** (például a -val/-vel ragoknál: karddal) vagy **írásban jelöletlen** (például anyja [annya]), utóbbinál a szóelemző elv miatt megtartjuk az eredeti betűket.

További mássalhangzótörvény az **összeolvadás**, amikor két hang helyett egy harmadik újat ejtünk (például t+sz = c a játszik szóban), illetve a **rövidülés**, amikor a hosszú mássalhangzót röviden ejtjük más mássalhangzó mellett (otthon). Fontos még a **kiesés**, amikor három mássalhangzóból a középsőt nem ejtjük (mondta). Ezeket a változásokat a helyesírás nem követi, a szavak eredeti alakját írjuk le, tehát itt is a **szóelemző elv** érvényesül.

Ellenőrző kérdések (10. tétel):

1. Melyik két fő helyesírási elv kapcsolódik a hangtörvényekhez?
2. Melyik hangtörvény érvényesül a „népdal” szóban?
3. Írásban jelölt vagy jelöletlen a „bátyja” szóban lévő hasonulás?
4. Mi a különbség az összeolvadás és a teljes hasonulás között?
5. Hogyan nevezzük, amikor a toldalék hangrendje igazodik a szótőhöz?

Megoldás: 1. Szóelemző és kiejtés szerinti elv. 2. Zöngésség szerinti részleges hasonulás. 3. Jelöletlen (szóelemző írásmód). 4. Összeolvadásnál új hang keletkezik, teljes hasonulásnál az egyik meglévő hanggá válik a másik. 5. Illeszkedés.

15. Az intertextualitás

Az **intertextualitás** vagy szövegköziség azt jelenti, hogy az irodalmi művek nem önállóak, hanem párbeszédet folytatnak egymással, egyik szöveg beépül a másikba. Ez a kapcsolat többletjelentést ad a műnek, és megteremti a kulturális folytonosságot. A legtisztább formája a **citátum**, vagyis a szó szerinti idézet, amit általában idézőjellel jelölünk. Ennél rejtettebb az **allúzió** vagy rájátszás, amikor a szerző csak utal egy korábbi műre, stílusra vagy történetre anélkül, hogy konkrétan megnevezné azt.

A szövegköziség megjelenhet stílusutánzásként is. A **paródia** egy mű vagy műfaj komikus, torzító utánzása (például Karinthy Frigyes Így írtok ti című kötete), míg a **travesztia** esetén a tartalom marad, de a hangnem válik gúnyossá. Fontos megkülönböztetni a plagizálástól: az intertextualitásnál a szerző célja, hogy az olvasó felismerje az utalást és értse a játékot.

A magyar irodalomban kiemelt példa a **Halotti beszéd és könyörgés** feldolgozása. Kosztolányi Dezső Halotti beszéd című verse csak címében idézi a nyelvemléket, de tartalmában az egyén megismételhetetlenségét siratja. Ezzel szemben Márai Sándor Halotti beszéde vendégszöveggént beépíti az eredeti sorokat („Látjátok feleim...”), de a jelentést a hontalanságra, a nyelvvesztés tragédiájára módosítja. Hasonló párbeszéd figyelhető meg a Himnusz és a Szózat, vagy József Attila versei és a bibliai szövegek között.

Ellenőrző kérdések (15. tétel):

1. Mit jelent magyarul az intertextualitás?
2. Mi a különbség a citátum és az allúzió között?
3. Nevezd meg a művet, amelynek modern átiratait Kosztolányinál és Márainál is megtaláljuk!
4. Mi a paródia lényege intertextuális szempontból?
5. Mi a funkciója a szövegköziségnek?

Megoldás: 1. Szövegköziség. 2. A citátum szó szerinti idézet, az allúzió csak rájátszás/utalás. 3. Halotti beszéd és könyörgés. 4. Egy stílus vagy mű komikus utánzása. 5. Többletjelentés adása, kulturális párbeszéd, a múlt megidézése.

19. A szépirodalmi stílus

A **szépirodalmi stílus** a legigényesebb, legműveltebb nyelvi forma, melynek célja nemcsak a közlés, hanem az **esztétikai hatás** és a gyönyörködtetés. Ez a stílus minden nyelvi szintet érint: a hangtant, a szótant és a mondatant is tudatosan formálja. A hangok zeneisége fontos kifejezőeszköz: a magánhangzók tiszta hangzást adnak, míg a **magas hangrend** vidámságot, a **mély hangrend** komorságot sugallhat. A zeneiséget a **rímek** (például alliteráció, tiszta rím) és a ritmus fokozzák.

A szókészlet szintjén az írók **festői erejű szavakat** használnak, amelyek lehetnek pozitív, fennkölt vagy negatív, gúnyos hangulatúak. A szöveg térbeli és időbeli elhelyezését (couleur locale) segítik az **archaizmusok** (régies szavak), a **neologizmusok** (új szavak) vagy a tájnyelvi kifejezések. Különleges eszköz a **hapax legomenon**, amely egyszeri, egyedi szóalkotást jelent.

A szemléletesség legfontosabb eszközei a **szóképek** vagy trópusok, amelyek névátvitellel jönnek létre. A **metafora** hasonlóságon alapul (pl. kökényszem), míg a **metonímia** érintkezésen (térbeli, időbeli vagy ok-okozati kapcsolaton). Ide tartozik még a **szinesztézia** (érzékkeverés), a megszemélyesítés, valamint a **szimbólum** és az **allegória**, amelyek összetett gondolati tartalmakat fejeznek ki képekben. Kosztolányi Dezső A mi házunk című műve például allegóriaként értelmezhető, ahol a ház az emberi belső világ abszurditását jelképezi.

A mondat szerkezet szintjén az **alakzatok** (retorikai eszközök) dominálnak. Az **ismétlés** nyomatékosít, fajtái az **anafora** (sor eleji ismétlés) vagy a **figura etymologica** (tőismétlés: várva várt). A hatást fokozza az **ellentét** (antitézis), a **paradoxon** (látszólagos ellentmondás) és az **oximoron** (ellentétes jelző és jelzett szó: szegény gazdagok). Gyakori még a **fokozás**, a **kihagyás** (ellipszis) és a szórend megváltoztatása, az **inverzió**

Ellenőrző kérdések (19. tétel):

1. Melyik két nagy csoportra osztjuk a szóképeket (trópusokat) a névátvitel alapja szerint?
2. Mit jelent a couleur locale kifejezés?
3. Mi a hapax legomenon?
4. Mondj egy példát oximoronra a jegyzet alapján!
5. Milyen alakzat a „várva várt”?

Megoldás: 1. Metafora (hasonlóság) és metonímia (érintkezés). 2. Helyi szín/színezet (kor- és tájjellegzetesség). 3. Egyszeri, egyedi szóalkotás. 4. Szegény gazdagok. 5. Figura etymologica (szótőismétlés).